

UOT 159.9

N.Məmmədzadə

magistrant

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Az 1000, Bakı ş., Ü.Hacıbəyli küçəsi.68

e-mail: miss.nezrin1996@mail.ru

KİÇİK MƏKTƏB YAŞI DÖVRÜNDƏ PSIXİ İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: psixoloji xüsusiyyət, aparıcı fəaliyyət, təlim çətinlikləri, idrak prosesləri, qavrayış, təfəkkür, diqqətin keçirilməsi, mürəkkəb hislər, özünəinam

Bu məqalədə kiçik məktəb yaş dövründə psixi hadisələrin inkişafının spesifik xüsusiyyətlərindən bəhs edilir. Burada kiçik məktəb yaşının ayrı-ayrı xüsusiyyətləri və mərhələləri, idrak proseslərinin kiçik məktəb yaş dövrünün təlim fəaliyyətinə təsiri məsələlərinə toxunulmuşdur.

Н.Мамедзаде

ОСОБЕННОСТИ ПСИХИЧЕСКИХ ЯВЛЕНИЙ МАЛЕНЬКОГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Ключевые слова: психологическая особенность, ведущая деятельность, трудности обучения, когнитивные процессы, восприятие, мышление, обратите внимание, сложные чувства, уверенность в себе

В статье раскрываются специфические особенности психических явлений маленького школьного возраста. В статье рассматриваются отдельные специфические особенности и этапы маленького школьного возраста, а также влияние когнитивных процессов маленького школьного возраста на учебную деятельность.

N.Mammadzadeh

FEATURES OF MENTAL DEVELOPMENT DURING SMALL SCHOOL AGE

Key words: psychological feature, leading activity, learning difficulties, cognitive processes, perception, thinking, pay attention, complicated feelings, confidence

This article deals with the specific features of the developing psychological situations during the primary school period. It is also mentioned about the different features and the stages of the primary school period and the influence of the cognition processes on the training activity during this period.

Müasir elmi-texniki inkişaf əsri şəxsiyyətin formalaşmasına da yeni tələblər verir. İndi cəmiyyətə müstəqil düşünə bilən, biliklərini operativ olaraq istənilən fəaliyyət sahələrinə, təcrübəyə tətbiq etməyi bacaran, lazım gəldikdə ixtisasını dəyişə bilən, öz bilik, bacarıq, vərdisləri ilə dünyaya, dünya elm və fəaliyyət sahələrinə inteqrasiya etməyi bacaran vətəndaşlar-şəxsiyyətlər formalaşdırmaq tələb olunur. Belə şəxsiyyətlərə təzəcə müstəqilliyə qovuşmuş Azərbaycan Respublikasının daha çox ehtiyacı vardır. Həm intellektual cəhətdən inkişaf etmiş, həm də yüksək əxlaqi keyfiyyətli, vətəni, xalqını sevən vətəndaş, şəxsiyyət formalaşdırılması işinə hələ kiçik yaşlarından başladıqda isə daha səmərəli nəticə verir. Hərtərəfli inkişaf özü də böyüyən nəslin psixoloji, idraki inkişafı üzərində qurulur. Psixi inkişaf müasir dövrün aktual problemlərindən biri olub, cəmiyyətdə inkişafın əsasını təşkil edir. Ona görə də psixi inkişaf hələ təlimin ilk günlərindən başlayaraq əsas vəzifə kimi çıxış edir.

Psixoloji ədəbiyyatlarda kiçik məktəb yaş dövrünün 6-10 yaşı əhatə etdiyi qeyd olunur. Bu dövrə xas bir sıra başlıca keyfiyyətlər özünü həm uşaqların sosial, həm də psixi həyatlarında göstərir. Uşaqlar məktəbə daxil olanda onlarda bir sıra çətinliklər özünü göstərir. Amma diqqət etsək görürük ki, kiçik məktəb dövrünün sonunda bu çətinliklər artıq aradan qalxmağa başlayır. Bəs sözü gedən çətinliklər nələrdən ibarətdir? Məktəbin tələb olunan qayda-qanunlarına əməl olunması, eyni vaxtda tənəffüsə çıxmaq, müəllimin tələb və göstərişlərinə əməl etmək və s. Bütün bunlarla yanaşı müsbət istiqamətli dəyişikliklər də uşaqlardan yan keçmir. Onların ünsiyyət dairəsi genişlənir, yeni insanlar ilə-müəllimlər və yaşlıları ilə tanış olur və s. Bütün bu vərdislər də uşaqlarda asanlıqla formalaşır. Burada kiçik məktəblinin məktəbəqədər dövrü böyük rol oynamış olur.

Kiçik yaşlı məktəblilərdə idrak proseslərinin inkişafı. Bu dövrdə məktəbə təzə daxil olmaqla əlaqədar olaraq uşağın idrak proseslərinin inkişafında da dəyişikliklər özünü göstərir.

Uşaq məktəbə təzə daxil olanda onun qavrayışı reproduktiv xarakter daşıyır. Birinci-ikinci sinif şagirdlərinin qavrayışı az fərqləndirici, səthi, nisbətən az məqsədəyönəlmiş olur və emosionallığı ilə fərqlənir. Bu dövrdə uşaqlar cisim və hadisələrdə daha çox əhəmiyyət kəsb edən nüansları qavramağa və yadda saxlamağa meylli olurlar. Bu dövrdə cisimlərin mahiyyətinin dərinədən təhlili və dərk olunması uşaq üçün hələ də çətinlikdir. Ona görə də kiçik yaşlı məktəblilərin qavrayışını xarakterizə etdiyimizdə, onun qavranılan obyektə yalnız tanımaq və sonra da onu adlandırmaqdan ibarət olduğu ilə məhdudlaşdığını görürük. Təcrübə sübut etmişdir ki, kiçik yaşlı məktəblilərdə təlim və tərbiyənin təsiri ilə zaman və məkan qavrayışı da inkişaf edir. Lakin bu zaman qavrayışın həmin növlərinin inkişafı bir sıra çətinliklərlə özünü göstərir. Kiçik məktəblilərin, xüsusilə birinci-ikinci sinif şagirdlərinin təsəvvürləri

konkret xarakter daşımağa başlayır. Onlar saatin, gecənin, gündüzün nə olduğunu bilirlər, lakin bir gündə neçə saat olduğunu, ayda, ildə neçə gün olduğunu dəqiq bilmirlər. Təlim və tərbiyənin təsiri ilə kiçik yaşlı məktəblilərdə zaman və məkan qavrayışının təkmilləşməsi baş verir.

Kiçik yaşlı məktəblilərin diqqətində də müəyyən dəyişikliklər özünü göstərməyə başlayır. Psixoloji tədqiqatların nəticəsində məlum olmuşdur ki, kiçik yaşlı məktəblilərdə diqqət öncəliklə seçici xarakter daşımağa başlayır, yəni uşaqların diqqəti onlar üçün əhəmiyyətli olan cisim və hadisələrə yönəlir. Kiçik məktəb yaş dövründə qeyri-ixtiyari diqqət nisbətən üstünlük təşkil edir, amma buna baxmayaraq ixtiyari diqqət də yavaş-yavaş inkişaf etməyə başlayır. Kiçik məktəb yaşının sonunda, yəni dördüncü sinifdə diqqətin mərkəzləşməsi, həcmi, keçirilməsi və davamlılığı inkişaf edərək böyüklərdə olan səviyyəyə çatır. Kiçik məktəblilər heç bir çətinliklə qarşılaşmadan bir fəaliyyət növündən digərinə keçə bilirlər.

Kiçik məktəb yaş dövründə hafizə də inkişafını göstərir, mexaniki hafizə üstünlük təşkil edir. Bu dövrdə uşaqlar asanlıqla hər cür materialı öyrənə bilirlər, ona görə də əzbərçiliyə meylli olurlar. Çox vaxt birinci-ikinci sinif şagirdləri materialı hərfən yadda saxlamağa səy göstərirlər. Təcrübə göstərir ki, kiçik məktəb yaş dövründə, xüsusilə birinci-ikinci siniflərdə 1-ci siqnal sistemi daha yaxşı inkişaf edir, bu səbəbdən də onlar əyani materialları daha yaxşı yadda saxlayırlar. Bu dövrdə məntiqi hafizə daha zəif inkişaf etmiş olur. Birinci-ikinci sinif şagirdlərindən fərqli olaraq, üçüncü-dördüncü sinif şagirdləri materialı elə yadda saxlayırlar ki, onlar mövzunu öz sözləri ilə ifadə edə bilsinlər. Məktəbə təzə daxil olan uşaqlar ən çox parlaq, emosional təəssürat yaradan materialı yaxşı yadda saxlamağa daha çox meylli olurlar.

Kiçik məktəb yaş dövründə uşağın həyat təcrübəsi və biliyinin artması nəticəsində onda təxəyyülün inkişafı üçün əlverişli şərait yaranmış olur. Sözü gedən dövr üçün bərpaedici təxəyyül xarakterikdir, bunun da sayəsində uşaqlar təlim materialını daha rahat şəkildə mənimsəyirlər. Əbdül Əlizadənin tədqiqatları sübut etmişdir ki, kiçik yaşlı məktəblilərin təxəyyülü emosional xarakter daşıyır. Kiçik yaşlı məktəblilərin təxəyyülü mütləq hər hansısa əyani vasitəyə istinad etməlidir, əks təqdirdə təsvir edilən hadisə uşaq təxəyyülündə aydın şəkildə təsəvvür olunmayacaq. Kiçik yaşlı məktəblilər baharda baharı, qışda qışı daha asan şəkildə mənimsəyə bilirlər.

Kiçik məktəb yaş dövründə təfəkkür də özünəməxsus şəkildə inkişaf edir. İlk öncə əyani-əmali, sonra əyani-obrazlı təfəkkür özünü göstərməyə başlayır, bu da sözlü-məntiqi təfəkkürün inkişafına şərait yaradır. Kiçik yaşlı məktəblilərin təfəkküründə müqayisə və ümumiləşdirmə baş verdikdə, cisim və hadisələrin zahiri əlamətlərinə üstünlük verilir. Bu mövzuda şagirdlər arasında bir sıra fərdi fərqlər özünü göstərir. Professor Əkbər Bayramov bir sıra tədqiqatlar aparmışdır və bu tədqiqatların nəticəsində kiçik məktəblilərin

təfəkkürünün tənqidiliyinin inkişaf xüsusiyyətlərinə əsasən aşağıdakı qruplar bölgüsü yaranmışdır:

1. Heç bir təhrik olmadan tənqidi düşünən şagirdlər. Bu şagirdlərin təhrik olunmağa ehtiyacları olmur. Onlar müstəqil şəkildə öz idrak obyektlərinə tənqidi yanaşır, oradakı qüsurları, problemləri görə bilirlər.

2. Qismən təhrik olunaraq tənqidi düşünən şagirdlər. Bu cür şagirdlərə sadəcə idrak obyektlərində problem olduğunun deyilməsi kifayət edir. Bu zaman onlar işə keçir və problemi asanlıqla həll edə bilirlər.

3. Tam təhriklə tənqidi düşünən şagirdlər. Bu şagirdlərə nə zaman, nədə, nə formada səhvə yol verdiklərini tam şəkildə bildirdikdən sonra onlar öz səhvlərinin fərqudə olur və onu aradan qaldırmağa başlayırlar.

4. Heç cür təhriklə belə tənqidi düşünməyən şagirdlər. Bu cür şagirdlərdə təfəkkürün ümumi inkişafı aşağı səviyyədə olur.

Kiçik məktəb yaşı dövründə nitqin bütün istiqamətlərdə inkişafı baş verir və bununla yanaşı olaraq məktəblilər oxu vərdişinə və yazılı nitqə yiyələnməyə başlayırlar. Psixoloji tədqiqatların nəticəsində məlum olmuşdur ki, kiçik yaşlı məktəblilər düzgün yazı vərdişlərinə yiyələnen zaman zahiri əlamətlərə görə ümumiləşdirmə aparmağa meyl göstərilir.

Kiçik məktəblilərdə hislərin, iradə və xarakterin formalaşması. Məktəbə təzə daxil olan uşaqda bir sıra yeni, ziddiyyətli və mürəkkəb hislər yaranmağa və inkişaf etməyə başlayır. Bu hislər uşağın yeni vəziyyəti ilə bağlı olur. Məktəbə yeni gələn uşaqlar bir sıra yeni hislərin içində olurlar: onlar bir yandan “məktəbli” olduqlarına görə sevinir, bir yandan da həyəcədən yaxa qurtara bilmirlər. Onları daim “Görəsən məktəbdə nələr olacaq?”, “Tapşırıqları vaxt-vaxtında həll edə biləcəmmi?”, “Müəllimlər və uşaqlar ilə yola gedə biləcəmmi?” kimi suallar düşündürür. Bütün bunlarla yanaşı olaraq uşaqda mühitin, təlimin və bu kimi başqa amillərin təsiri ilə bir sıra müsbət hislər, keyfiyyətlər də yaranmağa başlayır.

Kiçik məktəb yaşlı uşaqlarda hislər az davamlı və keçici olur. Onların hisləri asanlıqla bir-birini əvəz edir. Bu dövrdə uşaqlar öz hislərini gizlətməkdə çətinlik çəkirlər. Kiçik məktəb yaşının sonuna doğru uşaqların hisləri nisbətən davamlı xarakter daşımağa başlayır. Bu dövrdə uşaqlarda əxlaqi, zehni və estetik hislər də inkişaf edir. Uşaqda hər şeyi öyrənməyə həvəs, qarşısına çıxan problemləri həll etməkdə özünəinam, hər hansısa işi yerinə yetirən zaman özündən razı qalmaq, öz kəşfləri ilə fəxr etmək və s. kimi hallar özünü göstərir. Bu dövrdə vətənə məhəbbət, böyüklərə hörmət, yoldaşlıq, insanlara qayğı və s. kimi əxlaqi hislər də formalaşır. Kiçik yaşlı məktəblilər əxlaqi anlayışlara yiyələndikcə onlarda əxlaqi hislər də formalaşır. Bu yaş dövründə estetik hislərin formalaşması, estetik zövqün, estetik düşüncə tərzinin yaranıb inkişaf etməsi üçün də əlverişli şərait yaranmış olur.

Kiçik məktəb yaşı dövründə uşaqlarda iradənin inkişafı üçün də imkan

waranmış olur. Bu dövrdə uşaq öz hərəkətlərini, fikir və arzularını müəyyən qaydalara tabe etməyi öyrənir. 9-10 yaşlı uşaqlarda özünüifadə, özünütəsdiq tələbatı olduğundan onlar nəyə qadir olduqlarını öz həmyaşdılarına göstərməyə can atırlar.

Kiçik məktəblilərdə xarakterin intizamlılıq, dözümlülük, təkidlilik kimi iradi keyfiyyətləri, səliqəlilik, böyüklərə hörmət kimi əlamətləri də formalaşmağa başlayır.

Kiçik yaşlı məktəblilərin aparıcı xüsusiyyətlərinə aşağıdakılar aiddir:

1. Aparıcı fəaliyyət-təlim;
2. İdrak proseslərinin yenidən qurulması, ixtiyariliyin, məhsuldarlığın və davamlılığın formalaşması, ixtiyari diqqətin-ixtiyari qavrayışın-hafizənin-təfəkkürün inkişafı, konkret anlayışlar səviyyəsində əyani-əməli-obrazlı təfəkkürdən sözlü-məntiqi təfəkkürə keçid;
3. Davranışın, iradənin, özünütənzimin inkişafı;
4. Oxu, yazı, riyazi hesablama bacarıqlarının mənimsənilməsi, biliklərin artması;
5. Evdarlıq əməyi vərdişlərinə yiyələnmək;
6. Ünsiyyət sahəsinin genişlənməsi, yeni nüfuzların meydana gəlməsi, sinif kollektivində münasibətlərin formalaşması;
7. İnkişafetdirici oyunların təlimdən sonra ikinci yer tutması.

ƏDƏBİYYAT

1. Ə.S.Bayramov. Psixologiya. Bakı, "Çinar-Çap", 2002
2. Ə.Ə.Əlizadə. Şagirdlərdə təxəyyülün inkişafı və tərbiyəsi. Bakı, 1965
3. M.Ə.Həmzəyev. Yaş və pədaqoji psixologiyanın əsasları. Bakı, "Adiloğlu", 2003
4. Z.M.Mehdizadə. Uşaq psixologiyası. Bakı, 1982
5. Ə.Ə.Qədirov. Uşaqda idrak proseslərinin inkişafı. Bakı, 1970
6. Ə.Ə.Qədirov, İ.N.Məmmədov. Yaş psixologiyası. Bakı, 1986
7. E.M.Quliyev. Kiçik məktəblinin psixologiyası. Bakı, 2003
8. N.Z.Çələbiyev. Uşaq psixologiyası. Bakı, 2005
9. M.Ə.Həmzəyev. Pədaqoji psixologiya. Bakı, 1991
10. Q.Abbasova, R.Mahmudova, H.Əlizadə. Təhsilin sosial-pədaqoji məsələləri. Bakı, 2008

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 17.10.2018

Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 11.12.2018

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 27.12.2018

Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı:

psixologiya üzrə elmlər doktoru, professor Qızxanım Qəhrəmanova

ADPU-nun Elmi Şurasının 15 aprel 2016-cı il tarixli 15 sayılı qərarı ilə çap olunur.